

az eltékozolt fiú

Marc Chagall Vityebszkben

Marc Chagallt, a huszadik század avantgárd mozgalmainak egyik legbiresebb, nemzetközileg is elismert alakját – aki 1918-ban még művésziskolát is alapított ottban –, szülővárosa, az egykor orosz, ma belorusz Vityebszk megtagadta. Mielőtt egyéni stílusával – a fauve, a kubizmus, az expresszionizmus és a szuprematizmus hatásainak vegyítésével – világhírű zsenivé nőtte volna ki magát, odabaza kudarcot vallott.

Marc Chagall húsz éves volt, amikor elhagyta szülővárosát, Vityebszket, és Szentpétervárra, az ottani Művészeti Iskolába ment tanulni. Ezután Párizsban egy *La Ruche* (Méhkas) nevű művésztanyán telepedett le. 1914 júniusában visszatért Vityebszkbe, hogy feleségül vegye Bella Rosenfeldet, egy gazdag vityebszki ékszerész lányát. Rosenfeldnek saját üzletláncja volt a városban. Chagallék eredetileg úgy tervezték, hogy az esküvő után együtt mennek Párizsba, de az 1914-es év rossz fordulatot vett, és nem kedvezett az európai utazásoknak. Két héttel az esküvő után a vityebszki hatóságok elkobozták Chagall francia útlevelét. Hogy elkerülje a besorozást, elfogadta Rosenfeld segítségét, aki egy kisebb irodai állást szerzett neki a pétervári katonai parancsnokságon 1915-ben. Két évvel később kitört az orosz forradalom, és Chagall élete ismét gyökeresen megváltozott.

1918 szeptemberében a moszkvai kultuszminisztérium kinevezi Chagallt a teljes vizuális propagandát és művészetet felügyelő teljhatalmú megbízottjának Vityebszk városában, és az egész vityebszki körzetben. Chagall nyugati életrajzírói gyakran azt állítják, hogy ezt a posztot maga Anatolij Lunacsarszkij ajánlotta neki, sőt a mandátumot is ő írta alá személyesen. A vityebszki körzeti levéltárban fellelhető kinevezési dokumentum egyik példánya azonban arról tanúskodik, hogy megbízását egy alacsonyabb rangú minisztériumi tisztviselő, egy Punyin nevű komisszár írta alá. Ezen túlmenően a bizonyítékok arról árulkodnak, hogy Chagall saját maga folyamodott a poszt betöltéséért, mert egyedül ebben látott garanciát arra, hogy megvalósíthassa azt az idealista elképzelését, hogy ő legyen az európai kortárs művészetek meghonosítója Vityebszkben. A korabeli leírások úgy ábrázolják Chagallt ebben a korszakban, mint lelkes és aktív szovjet bürokratát, aki az akkori divatnak megfelelően bőrkabátban és bőr aktatászkával jár, és az aktatáskája mindig nála van. Ráadásul még testőre is akadt Valentyin Antoscsenko-Alenyev személyében, aki az 1970-es évek-re híres kazah művész lett.

Chagall első feladata az volt, hogy díszítse fel a várost az orosz forradalom első évfordulójára.

Kevesebb, mint két hónap állt a rendelkezésére, muszáj volt gyorsan dolgoznia. Összehívta a város valamennyi művészt, azt indítványozva nekik, hogy függesszék fel, amit éppen csinálnak, és inkább dolgozzanak neki. Miután a legtöbbször kirakatrendező vagy cégérfestő volt, hamar kiderült, hogy ők magukban nem tudnak olyan bonyolult feladatot ellátni, mint a városi utcák feldíszítése. Így hát David Jakersonnal és Alex Rommal karöltve Chagall színes papírra vázlatokat készített, amiket aztán a segítői egy olyan kezdetleges középkori technikával nagyítottak fel, amilyent már Vasari is leírt.

A mester esztétikai ambícióit egyáltalán nem gátolta, hogy egy, a Szovjet Köztársaság periferiáján lévő kisvárosban kell elképzeléseit illesztenie. Valójában úgy fogott hozzá, mintha Párizst vagy egy másik európai fővárost kellene feldíszítenie. Fotók, sőt még a filmek is arról árulkodnak, hogy ez a dizájn inkább avantgárd volt, mintsem szovjet. Papagájok, harlekinok, klónok, színpompás ruhák, rengeteg proletár vörös ruhában, fenyőtűből készült díszekkel ékesítve: Chagall felfogása szerint ezek szimbolizálták a szovjet forradalom felszabadító erejét az elnyomás és az esztétikai diktátumok alól. Chagall üzenete persze nem talált kedvező fogadtatásra. A tömeg kinevette a papagájait, az újságok kritizálták, a városi hatóságok pedig azzal vádolták, hogy értelmetlen dolgokban tobzódva elpocsékolja a rendelkezésére bocsátott forrásokat. Május elsejét, a következő nagy szovjet ünnepet már Chagall nélkül szervezték meg, és a jelentések szerint „csupán virágokkal” díszítették fel a várost.

Chagall ekkor a Vityebszki Művészeti Iskola megalapítására kezdett koncentrálni. Abban reménykedett, hogy kellő vonzerővel bír, ha meghívja igazgatónak az art-nouveau híres orosz mestereit, Misztyiszlav Dobuzsinszkijt. Dobuzsinszkij rá is állt, hamarosan azonban konfliktusa támadt Chagallal. Dobuzsinszkij ugyanis arra használta fel pozícióját, hogy élelmiszert szerezzen, és azt elküldje az éhínség sújtotta Péterváron élő rokonainak. Oroszország közepéhez képest – amit letarolt a forradalom és a hozzá nem értő szovjet adminisztráció – Vityebszk viszonylag gazdag volt. Nagy csalódás volt ez Chagall számára, aki megtanulta, hogy egyetlen dolog vonzza a városi hírességeket a Művészeti Iskolába, az élelem és a lehetőség, hogy tűzifához és az elemi szükségleteik kielégítésre szolgáló más javakhoz jussanak. Nem akartak részesei a tömegek széleskörű művészeti nevelésének szép eszméjéből. Éppenséggel egyikük sem.

1919 februárjában, mint a város képzőművészeti bizottságának feje, Chagall megpróbált a saját

hatáskörébe vonni valamennyi feladatot mind a festészet, mind a dizájn területén, legyenek azok akár kereskedelmiek, akár nem. Az volt az elképzelése, hogy létrehoz valamifajta alkotói műhelyt, ahol begyűjtheti az összes megrendelést, majd újra kiosztja a műhely tagjai között. Vityebszk művészei azonban vonakodtak alávetni magukat egy repatriált emigráns parancsainak. Erre két indokot is felhoztak. Az egyik az volt, hogy Chagall huzamos ideig nem is élt Vityebszkben, a másik, hogy mint egy volt heringkereskedő fia nem származott eléggé jó családból. A művészek közötteték kifogásaikat a vityebszki hivatalos sajtóban, és azzal vádolták Chagallt, hogy cenzúrát akar bevezetni a művészvilágban. Chagall elképzelésének megvalósítását megakadályozták, a műhely sohasem jött létre.

Gyermekük megszületése után, 1919 szeptemberében Chagall és Bella elhatározták, hogy felszerelik egyszobás lakásukat a Buharinszkaja utcában, a Művészeti Iskola épületében lévő háromszobás lakásra. Chagall még mindig az Iskola egyik vezetője, másrészt alapítója is volt. Az a kívánsága, hogy ott éljen, régi barátja, Alexandr Romm ellenállásába ütközött, akit éppen Chagall hívott meg a grafikai szekció vezetésére. Romm maga is abban reménykedett, hogy meg tud szerezni egy lakást az épületben. Rögtön azután, hogy Chagall átköltözött, Romm panasszal élt a városvezetésnél, azt kérve, hogy sajátítsák ki a lakást, és adják a Modern Művészetek Múzeumának. A város szovjet polgármestere, Szergejevskij támogatta Rommot, mivel Chagallban Moszkva képviselőjét látta, aki Lunacsarszkijjal és más pártvezetőkkel cimborál, így korlátozza a helyi hatóságok hatalmát. Egy írásbeli figyelmeztetést követően Chagallt gyerekestől, feleségestől kilakoltatták.

Ezekhez az eseményekhez társult, hogy letaróztatták Chagall anyósát, és az NKVD két alkalommal is házkutatást tartott Rosenfeldék lakásán. Elkobozták mindent, amit csak értékesnek találtak. Chagall tevékenységét a vityebszki sajtó egyre keményebben bírálta. Ő mindezek ellenére a városban maradt, mert megvolt még a művészeti iskolája. De azzal az álmával, hogy bevezesse a vityebszki munkásosztály gyermekeit az európai avantgárd világába, magára maradt. És vésszen fogyott az ideje.

Marc Chagall és Kazimir Malevics

1919. november 5-én megérkezett Kazimir Malevics Vityebszkbe, hogy tanítani kezdjen a művészeti iskolában. Vele tartott egy zsidó művész, Chagall odadó híve, Lazar Liszickij is. Fontos megjegyezni, hogy Liszickij volt az, aki meghívta

Malevicset, nem pedig Chagall. Hat hónappal később, 1920 májusában Chagall tanítványai aláírtak egy petíciót, amelyben kifejezték azt a kívánságukat, hogy Malevics szuprematista műhelyéhez kívánjanak csatlakozni. Liszickij még a nevét is megváltoztatta Lazarról a szuprematista „El”-re, ezzel is kifejezve, hogy Malevics követője lett.

Ennek a kollektív árulásnak egyszerű oka volt. Chagall arra tanította tanítványait, hogyan kell festeni, Malevics meg arra, hogy nem kell festeni. Malevics nézete szerint a művész több mint egy gondolkodó, több mint egy filozófus. A művészeknek fel kell hagyniuk azzal, hogy „úgy követik a természetet, hogy lemásolják azt”. „Az ecset túl lágy eszköz ahhoz, hogy értelmet kreáljon” – írta – „a tollra van szükségünk ahhoz, hogy élesítse az értelmünket”. Malevics műhelyében három hónap elég volt ahhoz, hogy az alapfogalmakat elsajátítsák, és a tanulóból képzett művész váljék, akár a mesterrel magával is egyenrangú. Chagallnál hosszabb idő kellett ahhoz, hogy érzékelje a látható haladást. Ő a Párizsból hozott módszert használta a tanítás során, azt a módszert, mely szerint mindössze három szín használata megengedett egy figura megformálásához, mégpedig a zöld, a sárga és a kék, és nem lehet palettát használni a kikeverésükhöz. Ez a módszer túlságosan próbára tette egy vidéki városka tanulóit.

Malevics Moszkvából jött és igazi hírességnek számított, míg Chagall többé-kevésbé helybeli figura volt. 1919 júniusától további konfliktusai támadtak a hatóságokkal, mivel azok úgy tekintettek rá, mint akit nem lehet elszámoltatni. Chagall teljhatalmú művészeti megbízottként egy fityinget sem kapott, minden jövedelme az akadémia igazgatói tisztségének betöltéséért járt. Ez a bérjegyzék szerint 1920 áprilisában 4000 rubelt tett ki. Vera Jermolajeva – aki nem csak az iskola pénzügyeit intézte, de mint szuprematista Malevics meggyőződéses híve is volt –, elintézte Malevicsnek egy 120 ezer rubeles fizetést, ami másképp szólva harmincszorosa volt az iskolaigazgató fizetésének. Chagallt mélységesen megsértették. Ahogy a lemondásában írta „nem csak a pénzügyekkel gyötörtek, de megalázták erkölcsileg is”. A történet vége az, hogy Malevics megszerezte az iskola épületében azt a lakást, amit Chagall akart volna magának. Ezúttal azonban senki sem tiltakozott.

A feledés homálya

Chagall képei eltűnöztek, mialatt ő még mindig az iskola igazgatója volt. Három különböző írásos hivatkozás – Chagall hallgatóié és Alexander Romm – is megerősíti, hogy a diákok egész egyszerűen ellopták a mester képeit a második emeleti fal széléből. Nem az újraértékesítés volt a céljuk, hanem ahogyan azt egyikük megjegyzi: „nem volt saját vásznunk, amire festhettünk volna”.

Azután, hogy 1922-ben Chagall eltávozott Vityebszkből, öröksége még tovább fogyatkozott. Egy, a Modern Művészetek Múzeumában 1929-ben készült leltár tanúsága szerint a kortárs művészetek teljes kollekciója elveszett. Huszonhat festmény – Kandinszkijtől, Jermolajevától, Chagalltól és Malevicstől – eltűnt, elpusztult, vagy átfestették. 1920 és 2012 között egyetlen Chagall kép sem létezett Chagall szülőházában.

Chagall nevét utoljára 1928-ban említik meg a Szovjet-Fehéroroszország sajtójában, ettől kezdve 1987-ig nem létezik Chagall nevű festő a vityebszki művészet történetében. A szovjet művészeti elkötelezettségű enciklopédiák és monográfiák úgy írják le az 1920-as évtized kulcsfontosságú eseményeit, beleértve a művészeti iskola megalapítását, és a város feldíszítését a forradalom első évfordulóján, mintha mindezeket kizárólag a helyi hatóságok művelték volna. 1987-ben a peresztrojka kávéval Chagall rehabilitációja is megkezdődött, számos publikáció: versek, írások és újságcikkek jelentek meg az olyan moszkvai lapokban, mint az *Ogonyok* és a *Lityerturnaja Gazeta*.

Ez azonban mit sem változtatott Chagall vityebszki megítélésén. Éppen ellenkezőleg! A kommunista sajtó Minszkben ellenséges érzelmekkel reagált a moszkvai dicsőretekre. 1987-ig Chagall elfelejtett személy volt, 1987 után pedig a rágalmak céltáblája. A *Polityicseskij Szobeszednyik* leközlött egy cikket, melyben azzal vádolják Chagallt, hogy abból a házból, ahol a Művészeti Iskola volt, eltulajdonította az antik bútorokat. Egy másik szerző meg azzal vádolja, hogy iskolai helyeket kínált jó pénzért fiataloknak, hogy ily módon kerülhessék el a katonai szolgálatot.

1988-ban egy lelkes csoport kiállítását szervezett Vityebszkből Chagall festményeiről, egy moszkvai magazinban megjelent képeiről készült fénymásolatokból. A kiállítást a kommunista hatóságok – a vityebszki akadémia más híveinek kiállításával egyetemben – leállították. Chagallt eltávolították az iskola három alapítóját ábrázoló szoborról, ahol együtt szerepelt Repinnel (aki soha, semmilyen iskolát nem alapított Vityebszkből) és Maleviccsel (aki meg elorozta a művésziskolát Chagalltól).

A kései Belorusz Köztársaság szovjet elitje antiszemita és mélységesen konzervatív volt, vonakodott bevezetni a Gorbacsov-féle változásokat. Maradiságuk alá adta a lovat Alesz Adamovics író, azzal a felkiáltással, hogy Fehéroroszország legyen a „peresztrojka Vendée-je”. Ez a francia megye annak idején ellenállt a forradalomnak, és még a monarchia bukását követően is monarchista maradt. Nem sok minden változott a szovjetrendszer összeomlása és Belorusz függetlenné válása óta, az elit ugyanaz maradt, és ez még inkább így van Lukasenka 1994-es választási győzelme óta.

A rosszindulatú publikációk sora, a kiállítások betiltása, Chagall védelmezőinek eltávolítása állásukból tovább folytatódott az eltelt másfél évtizedben is. Irina Szilencovát, a belorusz enciklopédia szerkesztőjét elbocsátották, mert megpróbált egy valóságghú cikket közölni Chagallról. Arkagyij Rudermandokumentum filmet készített az incidensről, a filmet betiltották. Bár Chagallnak a pártelitbeli legtöbb ellensége nagyon öreg, de meghalt már, a kétezres évtized közepéig még mindig nincs Chagallról elnevezett utca Minszkben, és nem képesek egy Chagall szobrot sem felállítani a belorusz fővárosban.

Az elismerés első jelei 2012-ben mutatkoztak, amikor is a helyi Gazprombank a Christie's-től Chagall képeket vásárolt, és megszervezett belőlük egy kiállítást is. A Gazprombank ezzel nem csupán Chagallt kívánja népszerűsíteni, hanem

azt is demonstrálja, hogy a Gazpromnak nemes szándékai vannak a belorusz kultúra, a nemzeti emlékezet és a művészeti örökség ügyeinek előmozdításában.

A kulturális globalizáció kontextusában Vityebszk elzárkózása a külvilágtól elképzelhetetlené teszi az eredeti művészet átültetését. Természetesen néhány rendkívüli tehetség ott is fellelhető. De az óriási kulturális szakadék, amely a helyi és a kontinentális kultúrát elválasztja, más aspektussal is bír. Chagall esete világosan illusztrálja, hogy nem elég zseninek lenni Párizsban ahhoz, hogy valaki Vityebszkből is kiérdemelje ezt a rangot. És ez megfordítva is igaz. A húszas években Vityebszk vezető realista festője egyben a város legismertebb személyisége, Jehuda Pen volt, akire bizonyára úgy tekintének a nagyobb kulturális fővárosokban, mint túlságosan ódivatú, minden eredetiséget nélkülöző, figyelemre sem méltó valakire. Mindent egybe vetve, azzal, hogy otthagya Vityebszket, és visszatért Párizsba, Chagall valószínűleg a jobbik utat választotta.

Művészi hatás

Chagall nem szimplán hivatalnok, de egyben művész is volt. Mindazonáltal egyetlen interjú sem készült vele második vityebszki korszakában. Ennél fogva semmiféle írásos dokumentum sincs esztétikai inspirációiról. Akárhogy is nézzük, úgy tűnik, nem szenvedett hiányt művészi hatásokban, de mégis inkább erőteljes, belső, alkotói életet élt. Minél több problémába ütközött, annál intenzívebbé váltak a színei.

Amikor legelőször tért vissza Vityebszkből, másodvonalbeli festő volt csupán, gyenge figuratív megoldásokkal. Ebben az időben készült festményei, például a *Nu assis fleur* (1911), azt mutatják, hogy átvette a kubisták és fauvisták által kitalált technikát. 1910 és 1914 között senki sem mondaná Chagall festészetéről, hogy Henri Matisse-ra hajaz, akit pedig igen szorosan követ a későbbiekben. Chagall színvilága fakó és előre meghatározható, plasztikusan másolja a kubista íveket és geometrikus ábrázolásokat.

A Chagall műveiben megjelenő ikonográfia folyamatosan változott Vityebszkből. Egy csomó új, eredeti kép és szimbólum jelent meg. Szeretők kezdtek lebegni a levegőben (*Promenad* 1917), és ezek pontosan a második vityebszki periódusában keletkeztek. Introvertált zsidók, ingaórák, szamarak, hegedűk és kanyargós, kikövezett utak jelentek meg a vásznain. Chagall sokat veszített, beleértve számos festményét is, de sokat is nyert. Amit veszített, az könnyedén visszanyerhető: A legtöbb képét újra alkotta, miután megérkezett Párizsba. Amit pedig nyert – a különös ikonográfia és az alig felfogható, briliáns színvilága –, nem hagyta el őt. És ez volt az, ami a provinciális, másodrangú festőt világhírű zsenivé avatta, akinek a neve olyan hangosan és jól cseng a világban, hogy azt még a szülővárosában is hiába próbálják elnyomni.

VARRÓ GÁBOR FORDÍTÁSA